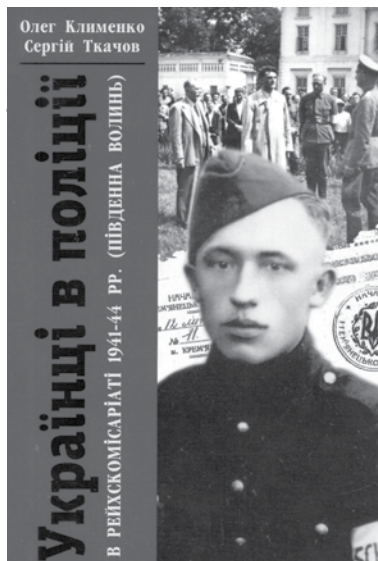

РЕЦЕНЗІЇ

ІВАН ДЕРЕЙКО

Клименко Олег, Ткачов Сергій.
Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна»: німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 272 с.

Найцікавішим і найпліднішим напрямом сучасного етапу досліджень історії Другої світової війни є т. зв. *case studies* – максимально обмежені у часовому та географічному вимірі, а тому – максимально глибокі та вичерпні дослідження того чи того явища. У цьому випадку ми розглянемо книгу тернопільських істориків і краєзнавців Олега Клименка та Сергія Ткачова зі складною назвою «Українці в поліції в рейхскомісаріаті “Україна”: німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр.».

Книга структурована за проблемним принципом і містить вступ, чотири тематичні розділи (цивільні органи влади, окупаційні охоронно-каральні органи, поліція, 102-й, 105-й шуцбатальйони та УЛС), висновки й окремий блок ілюстрацій, переважна більшість яких публікується вперше. Розділи мають підрозділи, які описують окремі інституційні та бойові одиниці окупаційного режиму (німецькі й місцеві).

Масштабні процеси, спільні для усіх описаних формувань (діяльність національних рухів, формування окупаційного режиму, Голокост, репресивна діяльність), не узагальнюються і не виділяються в окремі блоки, натомість – описуються у вигляді маси локальних проявів у рамках функціонування окремих структур.

Історіографічною базою дослідження визначено низку вузькотематичних досліджень українських істориків та краєзнавців, також цитуються праці двох російських (С. Дробязко, М. Семиряга) і двох німецьких (М. Айкель, Б. К'ярі) науковців. Джерельний масив дослідження склали фонди Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Тернопільського та Волинського обласних архівів, окупаційної преси, мемуарна та епістолярна спадщина учасників та свідків подій.

Особливістю цієї книги є максимально персоніфіковане подання матеріалу, яке полягає в обов'язковому висвітленні не лише явищ, процесів і ексцесів у діяльності колабораційних структур на Кременеччині доби окупації, а й у конкретизації, хто за цим стояв, що саме робив, і подекуди – з яких саме мотивів. Імовірно, значною мірою це впливає зі специфіки основної джерельної бази – архівно-кримінальних справ СБУ, які здебільшого сфокусовані на розслідуванні саме цього виміру існування поліційних структур. Масовану добірку індивідуальної інформації автори у вступі пояснюють бажанням продемонструвати, що колабораціонізм був не маргінальним явищем, а «поширювався на порівняно масові соціальні групи населення» (с. 7). Згодом у тексті свій підхід історики окреслюють ширше, хоча й у дещо моралізаторській манері: «Публікуючи короткі біограми шуцманів та легіонерів, автори ставили за мету показати складні колізії їх поламаних доль, щоб читач сам для себе виявив той момент, коли через грубе сукно чужинецького мундира у декого з них стали нарешті пробиватися совість, честь, український патріотизм. Однак, велика група колишніх шуцманів до кінця свого життя так і не збагнули того, що стали кривавим зряддям у чужих руках» (с. 202).

Втіленням описаного підходу є чітко систематизований і детальний виклад історії практично усіх одиниць влади та збройних формувань окупаційного режиму, присутніх у регіоні в означений період. Наративний матеріал у підрозділах подано за хронологічним принципом,

що дає змогу відслідковувати еволюцію тих чи тих структур відповідно до обставин, їх послідовність чи суперечливість у втіленні політики окупантів. Персоніфікований і максимально деталізований виклад, часто проілюстрований коментарями учасників і свідків подій із слідчих справ чи мемуарних та епістолярних джерел, робить картину доби максимально об'ємною і вичерпною. Особливо у цьому ключі варто відзначити глибоке та послідовне висвітлення діяльності тимчасової української влади та націоналістичної міліції в регіоні й обставин її наступної заміни на контрольовані нацистами колабораційні структури (с. 20, 66). Прикметно, що автори висвітлюють не лише організаційні та військово-каральні дії колабораційних формувань, а й обставини їхнього повсякденного життя, матеріального забезпечення, а також відслідковують поступову деморалізацію, ба навіть нестатутні дії та корупцію, і спроби боротьби нацистської та місцевої влади з цими явищами (напр., с. 69, 74–75, 162–164). А картина винищення єврейського населення Кременеччини органічно доповнюється розкриттям сюжетів, які здебільшого перебувають у тіні, – передусім функціонування єврейської допоміжної поліції (с. 71–72) та участі втікачів з гетто у збройному опорі нацистам у лавах радянських партизанських загонів та УПА (с. 179).

Кожен підрозділ тексту доповнений списком виявлених функціонерів описаного формування, з поданням основних біографічних даних. Цей масив інформації часом доволі нерівномірний, бо впливає з обмежень джерельної бази у доборі матеріалу, однак сумарний обсяг роботи, виконаної авторами для формування цих списків, безумовно, вражає. Зокрема, подано індивідуальну інформацію про 219 службовців 102-го шуцбатальйону, 75 службовців 105-го шуцбатальйону та 254 службовців Українського легіону самооборони.

Однак, разом із зазначеними позитивними рисами, праця має низку хиб, які можуть потребувати доопрацювання в її можливих перевиданнях. Основною і найдошкульнішою проблемою книжки є фактична відсутність порівняння та узгодження (або ж полеміки) авторських напрацювань із ширшим колом дотичної літератури та відсутність роз'яснення принципів роботи із джерелами – особливо із широко задіяним масивом архівно-кримінальних справ. Так, у короткому огляді літератури у вступі автори лише побіжно згадують

історіографічну та джерельну базу свого дослідження, а глибше аналізують та полемізують лише із дослідженням місцевого краєзнавця щодо біографії одного із персонажів. Така сама картина спостерігається по всьому тексту – автори критично і компаративістично розглядають тільки невелику кількість епізодів, які, вочевидь, є найактуальнішими для них особисто, – наприклад, зіставляючи архівні та мемуарні дані щодо чисельності поліції (с. 87) та рівня її участі у масових злочинах (с. 75) або ширше розкриваючи джерело наведеної кількості жертв Голокосту в Шумську (с. 203). Решта ж інформації подається здебільшого у вигляді безсумнівних фактів, що підтверджуються лише посиланням на джерело, передусім з архіву Управління СБУ у Тернопільській області (без зазначення фонду). Зрозуміло, що коли йдеться про факт конкретної події локального рівня, цього може бути цілком достатньо, однак характеризувати, наприклад, гострополемічну проблему участі УЛС у злочинах проти польського населення однією фразою з посиланням – вочевидь, недостатньо.

Також залучення ширшого кола літератури дало б змогу уникнути фактичних помилок у тексті – наприклад, нескладно виявити, що командира зондеркоманди СС 10а звали не «Зесен Гейс», а Генріх (скор. Гайнц) Зетцен (Heinz Seetzen) (с. 46)¹, 11-й поліцейний полк не був частиною «особливого призначення» і не став згодом 111-м (с. 42)², а історія 23-го батальйону СД (с. 191–192) зовсім по-іншому трактується навіть у цитованих у книзі статтях³. Дивною є відсутність розгляду чи бодай авторських коментарів щодо часто згадуваних у фахових та публіцистичних працях резонансних подій в окупованому Кременці – єврейського погрому в 1941-му та повстання у гетто в 1942-му, які аж ніяк не обійшлися без участі титульних персонажів книги. Також ріже око термінологічна плутанина (гестапо/СД/поліція порядку, міліція «Січ»/поліція «Січ», «українсько-німецька поліція») – про можливе

¹ *Залесский К.* РСХА. – М., 2004. – С. 262.

² *Zur Geschichte der Ordnungspolizei 1939–1945.* – Teil II // *Tessin G.* Die Stäbe und Truppeneinheiten der Ordnungspolizei. – Koblenz, 1957. – S. 91.

³ Див.: *Дерейко І.* Місцеві допоміжні структури та військові формування поліції безпеки та СД на теренах райхскомісаріату «Україна» 1941–1944 рр. // *Сторінки воєнної історії України.* Зб. наук. статей. – Вип. 12. – К., 2009. – С. 177–184.

сутнісне навантаження, яке сюди вкладається, можна лише здогадуватися, адже жодного тлумачення власних трактувань задіяного понятійного апарату автори не дали. Взагалі, книга у плані роз'яснення проблемних та методологічних засад, а також поступового ознайомлення читача з тематикою, часом і регіоном максимально лаконічна – вступ помістився на 3-х із хвостиком сторінках, а виклад основної текстової частини розпочинається одразу зі слів «Гebітскомісаріат розмістився...».

Попри вказані хиби, книга вже стала подією і суттєвим проривом у дослідженні найбільш проблемних і суперечливих питань історії України в період Другої світової війни – настільки деталізованого вивчення різних проявів колабораціонізму в окремо взятому невеликому регіоні ще, мабуть, не було. Деяке доопрацювання у зазначених напрямках дасть змогу суттєво підвищити фаховий рейтинг цієї непересічної праці.